

С. В. Сохань
*Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського
м. Київ*

ОГЛЯД АРХІВУ МИТРОПОЛИТА ПЛАТОНА

Платон (світське ім'я – Микола Іванович Городецький), митрополит Київський та Галицький, священно-архімандрит Києво-Печерської Успенської лаври, син священника І.А. Шалюхіна, народився 2 травня 1803 р. у посаді Погорілому Городищі (звідти і прізвище Платона, який не забажав взяти батькове прізвище і назвався Городецьким при вступі до духовного училища).

У 1811 р. під впливом батька Микола Городецький вступив до Ржевського духовного училища, звідти перейшов у 1817 р. до Тверської духовної семінарії, після закінчення курсу якої був направлений у 1823 р. до Санкт-Петербурзької духовної академії, де прослухав курс лекцій відомого проповідника Інокентія. Закінчивши академію у 1827 р., Микола Іванович отримав ступінь магістра і в тому ж таки році був призначений професором фізико-математичних наук і грецької мови в Орловську духовну семінарію, в котрій з 1828 р. займав посаду викладача французької мови, а з квітня 1829 р. – посаду інспектора семінарії. Згідно з розпорядженням Орловського семінарського правління проводив ревізію Духовного училища.

У 1829 р. був переведений у бакалаври (доцент) Санкт-Петербурзької духовної академії, спочатку на кафедру грецької мови, а згодом богослов'я. У травні 1830 р. Платон прийняв постриг і отримав сан ієромонаха, а в наступному році – архімандрита, а потім посаду інспектора академії, яку займав до 1838 р. У 1832 р. став дійсним членом Санкт-Петербурзького духовного цензурного комітету. У червні 1833 р. згідно з указом Святійшого Синоду йому була присвоєна власна ступінь архімандрита 2-го класу. Виконуючи обов'язки економа академії, був бібліотекарем, членом ради академії, редагував академічний журнал “Христианское Чтение”¹.

У 1837 р. архімандрит Платон призначений ректором і професором богословських наук у Костромську духовну семінарію. Платон започат-

кував викладання богословських наук російською мовою, замість латинської, та очистив їх від схоластичних форм.

Через два роки, коли відбулося возз'єднання західноросійських унітів з православною церквою, архімандрит Платон був переведений з Костромського Богоявленського монастиря ігуменом Віленського Свято-Духова монастиря. У 1843 р. архімандрит Платон отримав сан єпископа в м. Вільно і став єпископом Ковенським, у 1848 р. – єпископом Ризьким, через два роки – архієпископом, у 1867 р. – архієпископом Донським, у 1877 р. – архієпископом Херсонським. З 1882 р. Платон призначений митрополитом Київським і Галицьким².

Основна частина матеріалів архіву Платона надійшла до відділу рукописів з архіву Лаврської (так званої “старої”) і Флавіанівської бібліотек Києво-Печерської лаври.

У 1925 р. згідно з рішенням Управи Всеукраїнської Академії Наук (далі – ВАН) про передачу бібліотек Києво-Печерської лаври (бібліотек основної й Флавіанівської), Видубицького монастиря, Софійського собору у розпорядження Всенародної бібліотеки України (далі – ВБУ) [ф.52, № 52 – витяг з протоколу №13 засідання Управи ВАН від 14 лютого 1925 р.] було розпочато опрацювання некаталогізованого матеріалу Лаврської філії ВБУ.

У 1929 р. співробітникам ВБУ М.Ф. Оксіюку було доручено скласти списки всіх рукописних та машинописних матеріалів будь-яких існуючих установ, а також приватних осіб (їх архіви, листування тощо), які знаходилися у Лаврській філії ВБУ [Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського, арх. IP. – Оп. 1, од. зб. 40, арк.166–171]. Вивчаючи документи, М.Ф. Оксіюк з'ясував, що ці матеріали значною мірою належали до Лаврського архіву і надійшли до Бібліотеки випадково з колишнього приміщення київських митрополитів. Це і підтверджує характер цього матеріалу. Тут ми знаходимо деякі відомості про архів канцелярії київського митрополита 80-х років XIX ст.

У середині 20-х років була створена Паритетна комісія з питань розподілу рукописного фонду на матеріали для рукописних відділів бібліотек, музеїв та архівів. У зв'язку з цим питання про долю матеріалу Лаврського відділу ВБУ теж вирішувалося на засіданні Паритетної комісії, на якому зав. рукописним відділом ВБУ П.М. Попов з міркувань як принципового, так і практичного характеру вважав за необхідне залишити такі рукописні матеріали Лаврської філії за ВБУ:

- “літературний рукописний матеріал”, виділений М.Ф. Оксіюком;
- рукописні книги Лаврської бібліотеки літературного характеру;
- увесь бібліотечний архів Лаврської і Флавіанівської бібліотек.

До цього списку були віднесені й справи канцелярії митрополита Платона за 1882–1891 рр., документи, які здебільшого стосувалися його діяльності, рукописи, що залишилися після його смерті, а також різні

промови, проповіді та богословські твори, які надалі стали основою його особового архіву.

Оскільки в 30-і роки матеріали надходили до ВБУ з різних джерел і, звичайно, не були упорядковані, вони зберігалися в загальному книгосховищі. Така сама доля чекала і матеріали Лаврської філії.

Тільки у 1960 р. почали опрацьовуватися ці рукописи, які до цього часу знаходилися у книгосховищі. Разом з архівом Київської духовної академії були описані і матеріали Лаврської філії, які помилково, на наш погляд, через однорідність матеріалів були віднесені до архіву Київської духовної академії. Лише в 80-і роки були проведені систематизація і упорядкування цих рукописів, наслідком яких було створення особового архіву митрополита Платона.

Архів митрополита Платона налічує 3498 од. зб. і охоплює період з 1816 по 1901 р. Фонду присвоєний № 174. За своїм характером це здебільшого матеріали, які стосуються службової та громадської діяльності митрополита Платона. У складі фонду – промови, виступи, проповіді, виголошені з нагоди різних подій; богословські твори; офіційні та фінансові матеріали; приватне та службове листування тощо. На жаль, у фонді майже зовсім відсутні матеріали біографічного характеру, але, аналізуючи та систематизуючи наявні, можна скласти певне уявлення про життя і діяльність митрополита Платона.

Серед невеликої кількості біографічних матеріалів у фонді Платона знаходимо: аркуш з друкованого видання біографії Платона за 1843 р., повідомлення про обрання митрополита Платона почесним членом різних установ, членські квитки, вітання з нагоди 60-річчя службової діяльності, запрошення на ювілеї, присвячені 50-річчю університету св. Володимира, 150-річчю Тверської духовної семінарії [9–11, 171–189, 280–285]³.

Будучи єпископом Ризької єпархії Платон зробив значний внесок у збереження та поширення православної віри на окраїні Російської держави. Необхідно відзначити матеріали, пов'язані з місіонерською діяльністю Платона, яка впливала на німців-лютеранів, що тіснили православних: це повідомлення про перехід у розкіл осіб лютеранського та католицького віросповідання, порівняльна виписка віровчень римсько-католицької, лютеранської і православної церков [1440, 1501]. Платон першим почав вести полеміку з противниками церковних реформ та викладати історію розколу. Група документів висвітлює діяльність релігійних сект, переважно Федосіївського толку безпопівського напрямку, виписки з розкольничих книг, правила накладання епітимії на розкольників. У фонді зберігаються пропозиції архієпископа Ризького Платона Синоду про засоби залучення розкольників до переходу у православ'я; повідомлення про створення "Особого временного комітета для рас-

смотрения вопроса о раскольниках”, про відкриття у Ризі школи для дітей розкольників та ін. [399, 1432–1503, 1505–1507]. Платон перетворив Ризьке духовне училище в семінарію, яка була відкрита у 1851 р. Завдяки його просвітницькій роботі серед латишів та естів ризька паства зросла на 41. тис. чоловік.

Окрім матеріалів про розкол, у фонді міститься ряд документів, в яких висвітлюється непримиренна боротьба Платона проти штундизму: відозва митрополита Платона до священників і прихожан про заходи боротьби з цим вченням, постанова наради архієпископів Південно-західного краю з питання появи і поширення штундизму і заходів боротьби з ним тощо [823–833].

Окрему групу документів становлять “слова, промови, тексти проповідей” Платона, виголошених під час богослужінь: слова на господні, богородичні свята, на дні посту, слова і промови, висловлені Платоном у Ризі (1852–1868), на Дону (1866–1877), під час правління Херсонською єпархією (1871–1881) [426–443].

Незначну кількість документів складають звернення до царської родини, з нагоди коронації Олександра III, присяг, урочистостей в імператорському палаці (порядок, церемоніал, розклад урочистостей) [420–425].

Є у фонді матеріали, які висвітлюють підготовку до святкування 900-річчя хрещення Русі: промова Платона, церемоніал церковного святкування, указ Синода про надрукування та обнародування відозви митрополита Платона до старообрядців з цієї нагоди [467–468, 1182–1211].

Здавня уряд вбачав у церковній проповіді засіб для підтримання існуючого суспільного ладу. В архіві зберігаються проповіді Платона, які присвячені події 1849 р., коли російська армія брала участь у придушенні повстання в Угорщині і Трансильванії [428–429].

На жаль, у архіві зберігається небагато богословських творів митрополита Платона, зокрема, “Краткое изложение христианской веры. Предварительное понятие”, “Беседа в новый о бесплодной смаковнице” [444, 3477].

У 1867 р. архієпископ Платон, за своїм проханням, був переведений в Донську єпархію, де продовжував місіонерську діяльність. З метою поширення християнства серед калмиків він відкриває Донську духовну семінарію, “неоскудеваемый источник духовного просвещения”, в яку “дозволено принимать молодых людей православного исповедования из всех сословий” [433]. Значну увагу Платон приділяє вивченню мови і побуту калмиків. Так, калмицька мова стала одним з предметів викладання в Донській духовній семінарії.

Як людина вчена, митрополит Платон добре розумів, що лише за умови поширення освіти можна досягти впливу православної віри. Тому він постійно турбується про церковно-приходські школи, народні училища, дбає про навчання учнів і дає поради вчителям. Група докумен-

тів, пов'язаних з цим видом діяльності митрополита Платона, представлена повідомленнями, звітами про роботу цих шкіл, училищ, проханнями про фінансову підтримку [958–1052]. Необхідно відзначити офіційні документи духовно-учбового відомства: повідомлення ректорами Санкт-Петербурзької, Казанської духовних академій про надсилання Платону протоколів засідань і матеріалів річного акту академій, дисертацій, представлених до захисту [875–892].

У 1877 р. архієпископ Платон почав працювати на кафедрі Херсонської єпархії. В Одесі він засновує жіноче єпархіальне училище, братство св. Андрія Первозванного. В його фонді знаходяться матеріали діяльності Одеського жіночого єпархіального училища: звіти, справи з господарських питань [985–989].

У 1882 р. Платон призначений митрополитом Київським і Галицьким. Архів зберігає матеріали, пов'язані з цією подією: справа про призначення архієпископа Херсонського та Одеського Платона митрополитом Київським та Галицьким [1–4], рапорт митрополита Платона до Синоду про те, що він прибув до Києва і приступив до управління єпархією [191], вітальні адреси Херсонського єпархіального опікунства, Псковської, Одеської міських дум, духовенства м. Єлисаветграда, виписки з газет про возведення архієпископа Платона в сан митрополита Київського і Галицького тощо [12–114].

Багато змін було зроблено Платоном після призначення його митрополитом: перетворення братства св. Володимира, заснування другого єпархіального жіночого училища.

Про широту поглядів митрополита Платона, зокрема про його зацікавленість історією, палеографією свідчать його зв'язки з різними освітніми установами та навчальними закладами. Найбільшу зацікавленість він виявляв до видань Одеського товариства історії і старожитностей, Віленської комісії по розбору давніх актів, Тимчасової комісії по розбору давніх актів у Києві, Варшавського університету та ін. Архів зберігає матеріали про надсилання таких видань митрополиту Платону, а саме: “Сборник палеографических снимков” [1083], “Мефодиевский юбилейный сборник” [1086], “Акты главного литовского трибунала” [1111–1112], “Архив Юго-Западной России” [1140–1141] та ін.

Окрім того, багато власних монографій, праць, брошур, які надсилали до митрополита Платона окремі особи, не залишалися без уваги. Майже на кожне повідомлення архів зберігає відповідний лист митрополита Платона [1084, 1113, 1117–1120, 1125–1126, 1129–1131, 1138–1139, 1144–1147, 1161–1162, 1167–1173].

Офіційні матеріали представлені указами Святійшого Синоду, повідомленнями обер-прокурора Святійшого Синоду К.П. Побєдоносцева [198, 205, 207–277].

Повне уявлення про основні напрями службової діяльності Платона достатньою мірою розкривають такі документальні матеріали, як: доповідні записки, прохання, донесення, повідомлення, рапорти священників, що стосуються їхнього призначення, переведення в інший приход, надання відпустки, справи у розгляді питання відносно поліпшення становища приходів і духовенства. В архіві також зберігаються прохання прихожан ввіреної йому пастви усунути з їхніх приходів священників, які притискають прихожан та недбало виконують церковні обряди, допомогти в розв'язанні суперечок з поміщиками за землю [593–729, 737–814].

Незважаючи на складну і важку місію керівника єпархії, митрополит Платон не залишав без уваги притулки для бідних і сиріт, які потребували особливої допомоги. У фонді є матеріали, що стосуються притулків у Новочеркаську, при Ревельському Преображенському училищі. “Их бедность, сиротство и униженное положение в обществе должны возбуждать в нас сострадание к ним и желание оказать им посильную помощь,” – говорив Платон на відкритті в Новочеркаську притулку для бідних дітей, сиріт у 1876 р. [435, 1001–1002]. В архіві зберігаються подяки митрополиту Платону від поранених воїнів і вдів за матеріальну підтримку, у вигляді грошової допомоги, пожертв.

Йому були притаманні такі людські якості, як простота і гуманність, співчуття до людських страждань. В архіві зберігається промова селянина-самоучки Карасьова М.В., адресована митрополиту Платону, яка яскраво свідчить про те, з якою великою пошаною і любов'ю ставився простий люд до митрополита Платона: “...глубочайше благодарим тебя за высокое внимание твое к простому народу, который ты любишь не словом только, или языком, но делом и истиною” [206].

Є в архіві матеріали господарчо-майнового характеру: рахунки, розписки, квитанції на ім'я Платона, відомості про прибутки і видатки грошових сум, про стан поточного рахунку Платона [298–395]. Група документів стосується спорудження заводу з виготовлення лампадної оливи, цегельного заводу, будівлі Белгородського млина [461–463, 469, 471–472].

Надзвичайно важливим у майнових церковно-приходських справах було питання про знаходження коштів на побудову і облаштування храмів. Селяни здебільшого не мали змоги оплатити ці витрати. Допомогали пожертви, дозвіл на збирання яких давав митрополит Платон. Серед матеріалів архіву є справи про збір пожертв на побудову церков в Богаєвській станиці, у с. Гнилий Колодязь, с. Кипино та ін. [521–528, 534, 542–574]. Особливо багато в чому зобов'язаний архимандриту Платону Віленський Свято-Духів монастир своїм зовнішнім та внутрішнім оновленням і покращеними будівлями.

Значну частину архіву митрополита Платона складає приватне і офіційне листування. Оскільки основна частина матеріалів архіву нале-

жала до Лаврського архіву, епістолярна спадщина Платона здебільшого складається з листів офіційного характеру. Насамперед, це листування, що стосується його діяльності за часів правління Київською митрополією. Серед кореспондентів і адресатів: Олександр III, Марія Федорівна (імператриця), Олександра Петрівна (велика княгиня), Микола Ольденбургський (принц), Побєдоносцев К.П. (обер-прокурор Синоду), Ісидор (митрополит Новгородський і Санкт-Петербурзький), Сава (архієпископ Тверський і Сербський), Олександр (архієпископ Литовський і Віленський), Веніамін (єпископ), Донат (єпископ Ризький і Митавський), Лебєдинцев (протоієрей), намісник лаври, ігумени монастирів, священники, ректори, викладачі, студенти Університету св. Володимира, Казанської, Донської, Санкт-Петербурзької духовних академій, Київської, Люблінської, Одеської, Таврійської семінарій та ін.

Лист до Марії Федорівни (імператриці) містить у собі цікаві пропозиції Платона по поліпшенню стану Святійшого Синоду [3260–3261].

Значна кількість листів торкається проблеми боротьби з розколом. Наприклад, у листі до Платона Веніамін, єпископ Оренбургський і Уральський пише: “Особенное внимание мною обращено на распространение религиозных чтений для народа и на поддержание миссионерских бесед о расколе” [1906]. Платон цікавиться виданням цього напрямку професора Казанської духовної академії Івановського “Руководство по истории и обличению старообрядческого раскола” [3206]. У листі до Арсенія (ієромонаха) він висловлює подяку за успішне проведення бесід проти різних сектантів в Астраханській єпархії [3122].

Найбільше уваги в листах намісників монастирів до Платона приділяється питанням монастирського землеволодіння і господарювання. Вони повідомляють про вирубування монастирських лісів, про справи з земельних тяжб.

Інтерес становлять листи різних осіб про надсилання Платону власних праць. Антоній (єпископ Выборзький) повідомляє про надсилання примірника своєї книги “Слова и речи”. Чєшихін Є. (редактор газети “Рижский вестник”) пропонує придбати у нього “Прибалтийский Сборник” і “Историю Ливонии” для бібліотек духовних учбових закладів Київської митрополії. Він пише: “Изложив Вашему Высокопреосвященству мою нужду в помощи по распространению книг о прошлом ливонского края, пребываю в уверенности, что буду услышан, так как подобные книги могут не мало способствовать успехам православия и русского дела в здешнем краю” [3019].

Активне листування Платона з Побєдоносцевим К.П. має суто службовий характер [3365–3407]. В одному з листів Платон запропонував покласти в обов'язки земств поліпшення утримання духовенства. Є листи, які торкаються питання нагляду за народною освітою, про діяльність “Общества поощрения духовно-нравственного чтения”.

Платон не втрачав зв'язків з Ризькою єпархією, цікавився її справами. У фонді є листи Платона до Доната (єпископа Ризького), в яких він повідомляє про свій приїзд на освячення Нового Ризького собору [3184–3187].

Серед матеріалів архіву є лише декілька листів Платона до родичів: Звереву М.С. (онуку) та Городецькій О.Я. (сестрі) [3168, 3204].

За свою довгорічну діяльність Платон отримав багато нагород. В архіві знаходяться грамоти, справи про нагородження його орденами св. Володимира III, II, I ст., св. Анни II, I ст., Олександра Невського, Андрія Первозванного, з іноземних: Чорногорським орденом Данила, Сербським орденом “Такова” I ст., св. Сави I ст. [114–164].

Закінчуючи огляд фонду Платона, можна сказати, що зібрані в ньому матеріали є цінним джерелом для вивчення історії православної церкви, її впливу на культуру та формування християнського світогляду.

¹ Русский биографический словарь.– Спб., 1905.– Т. 14.– С. 43–47.

² Пятидесятилетний юбилей служения св. Церкви и Отечеству высокопреосвященного Платона, архиепископа Херсонского и Одесского.– Одесса, 1887.– 197 с.

³ Тут і далі в квадратних дужках подаються номери одиниць зберігання фонду.